

**Влияние на политиките за прием на учениците в училище
върху ефективността на обучението и равния достъп до
качествено образование**

Д-р Светла Петрова

Институт за изследвания в образованието

София

Юли 2019

Увод

Образователните системи, които се стремят към висока ефективност на образователния процес, определят като своя основна цел осигуряването на равен достъп до образование, т.е. развитието на способностите на всички ученици, независимо от техния семеен и социален произход. Това означава, че една образователна система е ефективна тогава, когато добри постижения имат както учениците от семейства с висок, така и учениците от семейства с нисък социален, икономически и културен статус. Проблемът за равенството в образованието – т.е. създаването на условия успехът на учениците да бъде резултат от техните собствени усилия и желаниа, а не от общественото и материалното положение на родителите им – е важна предпоставка за социалната справедливост и общественото включване. В действителност, както показват резултатите на редица проучвания, в много държави, в това число и в България, социално-икономическият статус на учениците има съществено влияние върху тяхната академична подготовка и върху възможностите им за обучение и образование. Това от своя страна показва, че равенството в образованието може да се разглежда не толкова като проблем на самата образователна система, а като функция на икономическото състояние на една държава.

Методология

Този текст съдържа кратък преглед на проблема за равния достъп до качествено образование в контекста на българската образователна система. Използвани са данни от Програмата за международно оценяване на учениците – PISA, събрани през 2015 г. Основният акцент е поставен върху начина, по който ранната селекция на учениците и разпределянето им в училища според техните академични постижения се отразява върху качеството на образование в отделните училища.

Ако искаме накратко да представим PISA, то задължително трябва да посочим следните основни характеристики:

- PISA е дългосрочен проект на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) за изработване на индикатори за качеството на образованието. Данните и изводите от изследването са предназначени за формиране на образователните политики в държавите участнички.
- PISA оценява учениците на 15 – 16-годишна възраст (в България това са предимно ученици в IX клас). Основната цел на програмата е да се определи доколко учениците в края на задължителното училищно образование са придобили знания и умения, които ще им позволят да постигнат пълноценна реализация и да се интегрират успешно в обществото.
- Изследването се осъществява ритмично през 3-годишни периоди, което позволява да се проследят промените в подготовката на учениците в три

основни познавателни области – природни науки, математика и четене. През отделните етапи на изследването се добавят нови модули, като умения за решаване на проблеми (PISA 2012), умения за решаване на проблеми в сътрудничество (PISA 2015), финансова грамотност и др.

- Използването на тест и въпросници позволява да се измерят знанията, уменията и компетентностите на учениците, да се проучат техните нагласи, ценности, отношението им към учебния процес, стратегиите за учене, които използват, и т.н. Резултатите на учениците се анализират в контекста на факторите, които оказват най-силно влияние върху тях: семейната среда и училището. В същото време събраните данни дават възможност да се определят характеристиките на ефективните образователни системи и факторите, които в най-голяма степен допринасят за подобряване на качеството на учебния процес.

Равен достъп до образование

PISA определя равния достъп до образование като осигуряване на еднакви възможности за качествено образование на всички ученици, независимо от техния пол, семеен произход, социално-икономически или културен статус. Дефинирано по този начин, равенството в образованието означава премахване на препятствията и ограниченията, които не позволяват на учениците да развият пълноценно способностите си и да разгърнат потенциала си; създаване на условия за ограничаване на дискриминиращото влияние на социалната и семейната среда на учениците върху техните постижения. Следователно, една образователна система е справедлива, когато постиженията на учениците зависят основно от фактори, които те могат да контролират, като техните собствени усилия и воля, и в по-малка степен от т. нар. „контекстуални“ характеристики на учениците, върху които те не могат да влияят, като етнически или социално-икономически произход, пол, раса, структура на семейството и др.

В редица държави е създадена образователна система, в която качеството на образование в отделните училища не се отличава съществено. Например в Исландия, Финландия и Норвегия, по данни на PISA 2015, само 10% от разликите между резултатите на учениците могат да бъдат обяснени с различното качество на обучение в отделните училища. За сравнение в България 51,9% от разликите между резултатите на учениците се дължат на фактори на училищната среда. По този показател България е в една група с Унгария, Турция, Холандия и др.

Анализът на PISA показва, че съществени разлики между академичните постижения на учениците от различните училища не се наблюдават преди всичко в образователни системи, в които учениците не се групират според способностите им или не се осъществява ранно разпределяне на учениците в различни по вид училища на базата на изпити или друг вид подбор. В държавите с повече и различни програми на обучение и видове училища влиянието на социално-икономическите фактори върху академичните

постижения на учениците е по-силно, отколкото в държавите със сравнително хомогенни образователни системи. Академичната сегрегация, която се наблюдава в редица образователни системи, е резултат от концентрирането на ученици с ниски постижения в отделни училища, както и на учениците с високи постижения – в т.нар. „елитни“ училища.

Следователно, на базата на данните на PISA може да бъде направен следният извод: колкото по-рано се извършва подбор на учениците и те се разпределят в различни по вид училища в зависимост от образователните им постижения, толкова по-силно е действието на факторите, които ограничават равния достъп до качествено образование. В резултат на това обществените неравенства се трансформират в образователни неравенства и оказват непосредствено влияние върху училищната система и качеството на образованието. Осъществяването на ранна селекция на учениците и разпределянето им в училища според техните академични постижения води до съществени различия по отношение на качеството на образование, а с това – до академична и териториална сегрегация на училищата.

Влияние на социално-икономическия профил на учениците върху качеството на образованието

Социално-икономическият статус, така както се разбира и използва в PISA, обобщава различни характеристики на ученика, неговата семейна и социална среда. Той се изразява чрез индекс на социалния, културния и икономическия статус, който се базира на информация за образованието и професията на родителите, майчиния език, материалното благосъстояние на семейството, културните и образователните ресурси в дома на ученика и др. Един ученик е с благоприятен социално-икономически статус, ако той попада в групата на 25-те процента от учениците, които имат най-висок индекс на социалния, културния и икономическия статус. Съответно, един ученик е с неблагоприятен социално-икономически статус, ако попада сред 25-те процента от учениците с най-нисък индекс.

За целите на анализа училищата са разделени на три групи:

- Училища, в които повече от 25% от учениците попадат в първия кваartil на индекса на социалния, културния и икономическия статус.
- Училища, в които учениците в първия и четвъртия кваartil на индекса на социалния, културния и икономическия статус са по-малко от 25%.
- Училища, в които повече от 25% от учениците попадат в четвъртия кваartil на индекса на социалния, културния и икономическия статус.

Училищата, които попадат в първата и третата група, се характеризират с относително хомогенен състав според социално-икономическия профил на учениците. Училищата от втората група са сравнително по-хетерогенни. Фигури 1. и 2. показват дялът на училищата във всяка от трите групи в България и ОИСР, както и средния резултат по природни науки на учениците в тях. (За да представим академичните постижения на

учениците използват резултатите им на теста по природни науки, тъй като това беше основната оценявана област в PISA 2015.)

Фигура 1. Дял на училищата в България според социално-икономическия произход на учениците и среден резултат (в точки) на учениците в тях по природни науки в PISA 2015

Фигура 2. Дял на училищата в държавите от ОИСР според социално-икономическия произход на учениците и среден резултат (в точки) на учениците в тях по природни науки в PISA 2015

Изводи за България

Какви изводи можем да направим за равенството в образованието в България и държавите от ОИСР в зависимост от тези данни?

Преди всичко, както в държавите в ОИСР, така и в България, средният резултат на учениците по природни науки се променя в зависимост от социално-икономическия произход на учениците в училището. С повишаването на индекса на социалния, културния и икономическия статус на учениците, като цяло, се повишава и средният резултат на учениците от съответното училище.

В България зависимостта между образователните постижения и социално-икономическия произход на учениците в училището е много по-силно изразена в сравнение с държавите от ОИСР. Например разликата между резултатите по природни

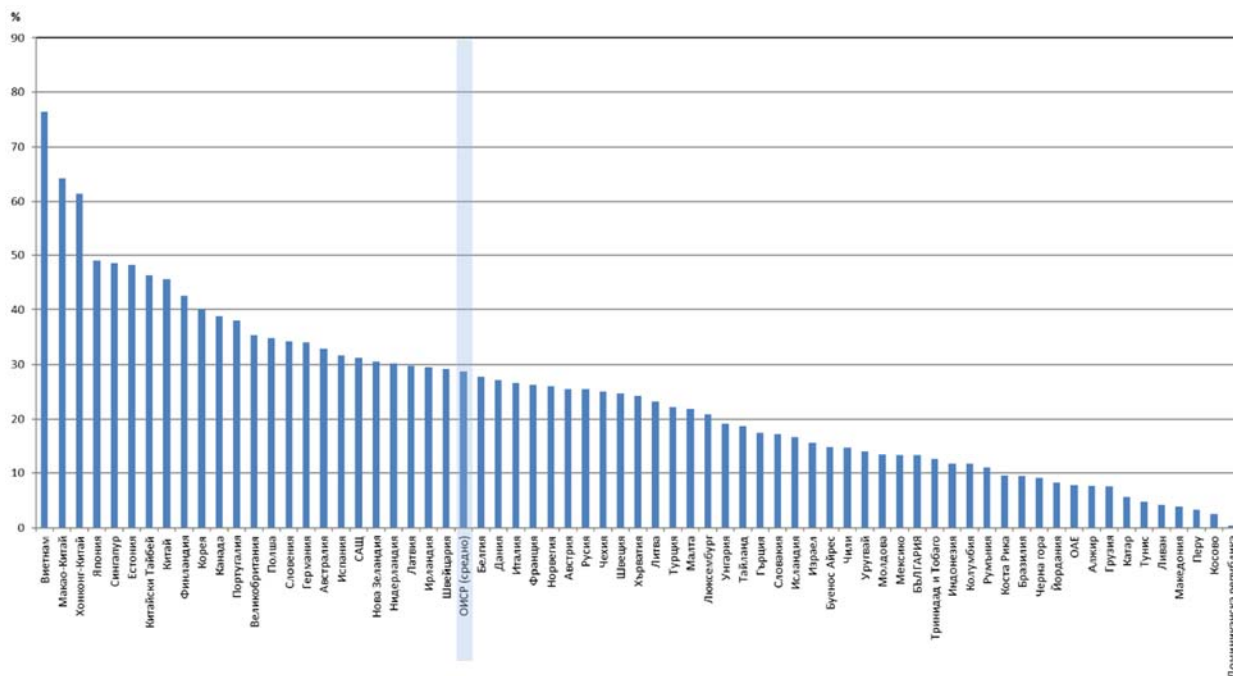
науки на учениците в училищата от първата и третата група в България е 147 точки, а в ОИСР – 102 точки.

Различно е и процентното съотношение между училищата от трите групи в България и в ОИСР. В България училищата са разпределени почти по една трета във всяка група, докато в ОИСР доминират училищата от втората група – училищата, в които учениците в първия и четвъртия кваartil на индекса на социалния, културния и икономическия статус са по-малко от 25%. Те представляват повече от половината от всички училища. Училищата в ОИСР в двете крайни групи са поравно – по 24%. Това означава, че в държавите от ОИСР преобладаващата част от училищата имат хетерогенен състав по отношение на социално-икономическия профил на учениците. В България почти две трети от училищата са по-скоро хомогенни, отколкото хетерогенни. В Канада, Корея и Австралия например – държави с високи резултати в PISA – повече от 60% от учениците посещават училища от втората група, т.е. училища с хетерогенен социално-икономически профил на учениците.

В България групирането на училища с преобладаващо присъствие на ученици с еднакъв социално-икономически произход е много по-силно изразено в сравнение с редица държави/региони в PISA. Едната възможна причина за това се корени в политиките на подбор и разпределяне на учениците след VII клас в различни по вид училище. Тази политика води до обособяване на училища с хомогенен профил, което особено при училищата от първата група влияе отрицателно върху качеството на учебния процес, като ги лишава например от възможността да получават подкрепа от страна на родителите, особено когато те самите са в неблагоприятно социално-икономическо положение.

PISA използва още един индикатор, който показва доколко една образователна система осигурява равен достъп до качествено образование. Това е делът на учениците с неблагоприятен социално-икономически произход, които постигат висок резултат в PISA, т.е. решават успешно най-трудните задачи в теста.

В отделните държави/региони делът на тези ученици значително се различава, което е показател доколко успешно образователните системи прилагат ефективни механизми, които не позволяват социалните неравенства да се превърнат в образователни неравенства. На Фигура 3. е показан делът на учениците с неблагоприятен социално-икономически произход, но постигнали високи резултати по природни науки в PISA 2015 по държави/региони. Най-общо това са учениците, които попадат в първия кваartil според индекса на социалния, културния и икономическия статус, но имат резултат на пето и шесто равнище от скалата на PISA по природни науки.

Фигура 3. Дял на учениците с неблагоприятен социално-икономически произход, но високи резултати по природни науки в PISA 2015

Средно в държавите от ОИСР 27% от учениците успяват да преодолеят ограничаващото влияние на социално-икономическата среда и да постигнат високи академични резултати. Делът на българските ученици с нисък социално-икономически статут и високи постижения е сравнително по-малък – 13,2%. Те обаче са се увеличили с 3 процентни пункта в сравнение с PISA 2006 например (Сравнението е именно с PISA 2006, тъй като и тогава природните науки са основната оценявана област.). В няколко държави повече от половината от учениците с нисък социално-икономически статус имат резултати на пето и шесто равнище. Най-голям е делът на тези ученици във Виетнам – 75,4%. Следват Макао-Китай – 64,2%, и Хонконг-Китай – 61,5%.

Причината, поради която насочваме вниманието си към проучването на последствията от възприетите в някои образователни системи, в това число и в България, политики на подбор на учениците при преминаването им от един етап на обучение в друг, е че тези политики оказват пряко влияние както върху ефективността на образователната система, така и върху равния достъп до качествено образование.

Според данните на PISA за 2015 г., средно в държавите от ОИСР 40% от учениците се обучават в училища, директорите на които посочват, че приемът на учениците се осъществява на базата на техните академични постижения (в това число и резултатите от приемни изпити). От друга страна, в държави като Дания, Финландия, Гърция, Норвегия, Испания и Швеция само 10% от учениците посещават училища, в които приемът се осъществява на базата на приемни изпити или други вид подбор на учениците. За разлика от тях почти 90% от учениците в Хърватия, Хонконг-Китай, Япония и Тайланд се

обучават в такива училища. Данните показват, че училищните системи, в които учениците се разпределят в различни по вид училища (професионални, профилирани, общообразователни и др.) на сравнително ранен етап от тяхното обучение, са много по-селективни, отколкото образователните системи, при които 15-годишните ученици се обучават по една и съща учебна програма (или учебен план според терминологията, възприета в нормативната уредба в България).

Още по темата:

OECD (2016), *PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity in Education*, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264266490-en>.

OECD (2019), *Balancing School Choice and Equity: An International Perspective Based on PISA*, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/2592c974-en>.

Givord, P. (2019), *"How are school-choice policies related to social diversity in schools?"*, PISA in Focus, No. 96, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/2d448c77-en>.